

Egyszülős családok és túlzott eladósodás

GYARMATI ANDREA* – VÁLYI RÉKA**

* Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet

** Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet

Bevezetés

A demográfiai tényezők közül a háztartás létszáma és összetétele jelentős hatással van a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés alakulására. Az OECD országokban a válások, házasságon kívüli szülések számának növekedésével párhuzamosan nő az egyszülős háztartások aránya, jelenleg átlagosan 15% körüli ez az arány (OECD 2011). Az előrejelzések szerint egyre több gyermek fog nevelkedni hosszabb-rövidebb ideig ilyen családstruktúrában. Magyarországon az egyszülős háztartások aránya a 2011-es népszámlálás adatai szerint 20% (KSH 2011). 61,5%-ukat érinti az Eurostat által definiált szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata, arányuk 2012-höz képest 2,2 százalékponttal növekedett. Az egyszülős háztartások jövedelme az országos átlagnak csupán a 75%-át éri el (KSH 2014).

A szegénységhez és társadalmi kirekesztődéshez szorosan kapcsolódó téma a pénzügyi kirekesztettség és a túlzott eladósodás. Az eladósodás társadalmi problémaként a devizahitel-válság kapcsán tematizálódott a döntéshozatal szintjén, a 2011-es otthonvédelmi akciótervvel. Az adósok helyzetén több kormányzati intézkedés is próbált segíteni (Nemzeti Eszközkezelő felállítása, Ócsai lakópark, kilakoltatási moratórium, végtörlesztés, árfolyamgát, forintosítás), ugyanakkor a leginkább problémás adósok helyzete máig rendezetlen.

A túlzott eladósodás szempontjából az egyszülős háztartások különösen veszélyeztetettek. Az Európai Bizottság megállapítása szerint a szegénység egyik oka (és következménye) a túlzott eladósodás, 2013-ban az Eurozóna népességének több mint fele tartozott valamilyen pénzügyi intézetnek. A felmérések szerint a túlzott eladósodás váratlan jövedelemcsökkenés hatására következik be leggyakrabban (pl. munkanélküliség, betegség).

Elemzésünk leíró jellegű. Célja az egyszülős családokat érintő szegénység, társadalmi kirekesztés, ezen belül pedig a túlzott eladósodás, pénzügyi kirekesztés főbb európai folyamatainak bemutatása, röviden kitérve a magyar helyzetre. Ezen túl célunk bemutatni az egyszülős családok szegénységének csökkentésére, a túlzott eladósodás megelőzésére irányuló európai közpolitikai javaslatokat, evidenciákat is.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

Ugyanakkor nem célunk az egyszülős családokra irányuló magyar támogatási rendszer bemutatása, hatáselemzése.

A tanulmány relevanciáját egyrészt az EU2020 stratégia célkitűzései adják, melynek egyik kiemelt célja a szegénység és társadalmi kirekesztés csökkentése. Az Eurostat 2005 óta gyűjt adatokat az egyszülős háztartásokról, elsősorban az EU2020 szegénység indikátorokkal összefüggésben.

A téma a túlzott eladósodottság szempontjából különösen aktuális, mivel a magyar háztartások hátralék-felhalmozása a rendszerváltás óta folyamatosan növekszik, ezen belül a jelzáloghitelt törleszteni nem tudó háztartások száma a 2009-es pénzügyi válság óta százazresre növekedett. A 2011-ben a Magyar Kormány és a Bankszövetség által bejelentett „otthonvédelmi akcióterv” a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportokon – így különösen az egyszülős családokon – egyelőre nem tudott segíteni¹.

1. Egyszülős háztartások: definíciók, demográfiai jellemzők az uniós tagállamokban

Az egyszülős család meghatározására számos definíciót használnak az egyes európai országokban. Az Európai Bizottság Foglalkoztatás, Szociális Ügyek, Társadalmi Befogadás Főigazgatósága javasolja a legtágabb értelmezést: egy egyedülálló felnőtt él egyedül egy vagy több gyermekkel. Az Eurostat statisztikái az egy szülőből és egy vagy több 0–17 éves gyerekből, vagy 18–24 év közötti inaktív fiatalból álló háztartást sorolják ebbe a kategóriába.

Néhány ország a népszámlálási statisztikáiban egyéb szempontokat is figyelembe vesz – jellemzően a gyermek korát, vagy inaktív státuszát. Olaszországban pl. egy felnőtt személyt és gyermek(ek)et tartalmazó család számít egyszülősnek. Franciaországban az számít egyedülálló szülőnek, aki egy vagy több gyermek ellátásáról gondoskodik, nem él együtt partnerrel, a gyermek 25 év alatti és nincs saját gyermeke. Nagy-Britanniában az a szülő, aki eltartott, nem házas, gyermektelen gyermekével él együtt. Az eltartott gyermek 16 éven aluli, vagy 16–19 év közötti és nappali

¹ Az Európai Bizottság 2015-ös országjelentése szerint: „A devizaalapú jelzáloghitelek közelmúltbeli forintosításából fakadóan Magyarország külső kitéettsége és az ebből adódó pénzügyi stabilitási kockázatok jelentősen csökkentek. Ugyanakkor a nemteljesítő hitelek magas aránya továbbra is főként a háztartások devizában fennálló adósságának tudható be. A devizahitelek terheinek csökkentésére eddig elfogadott mentőcsomagok – a lakossági ágazatban létrehozott Nemzeti Eszközkezelő létrehozásától eltekintve – elsősorban nem a nehéz helyzetben lévő hitelfelvevőkre irányultak, és ezek a csomagok vélhetően nem fogják megoldani a nemteljesítő hitelek problémáját. A hatékony portfóliótisztítást hátráltatja többek között a kényszerértékesítések hiánya, valamint a bírósági vagy bíróságon kívül folyó adósságrendezési eljárások rossz hatékonysága. (Brüsszel, 2015.5.13. COM [2015] 266 final)

KÖZELKÉP – Tanulmányok

tagozaton tanul. Észak-Írorszáiban eltartott gyermeknek számít a 18 éven felüli fizikai, vagy mentálisan sérült önellátásra képtelen személy is (Supermom 2010).

Az európai országokat csoportosítani lehet az egyszülős háztartások aránya, illetve az egyszülössé váláshoz vezető út szerint. Míg Dél-Európában jellemzően alacsony az egyszülős háztartások aránya, az Egyesült Királyságban, a skandináv országokban, illetve a rendszerváltó országokban inkább magas.

Az egyszülössé váláshoz vezető út figyelembevételével a csoportosítás a következőképpen módosul:

1. Mediterrán országok: az egyszülős családokon belül a legnagyobb csoport az elvált anyáké, sok az özvegy is (15–34% között), de a nem házas, egyedülálló anyák aránya alacsony (13% alatt).
2. Kontinentális országok (pl. Franciaország, Hollandia): a legnagyobb csoport az elvált anyáké (52% vagy magasabb), a nem házas anyák aránya 28–32% közötti, az özvegyek aránya alacsony.
3. Lengyelország, Szlovénia: sok az özvegy, de a fiatal anyák aránya magasabb, mint a mediterrán országokban.
4. Németország, Dánia, Nagy-Britannia: a legmagasabb a nem házas, egyedülálló anyák aránya (37–52% között), legkevesebb pedig az özvegyeké.

1. táblázat: Az egyedülálló szülő státuszhoz vezető főbb utak néhány európai országban (%)

	<i>Egyedülálló (%)</i>	<i>Özvegy (%)</i>	<i>Elvált (%)</i>
Olaszország	7	54	39
Németország	35	6	59
Franciaország	36	9	39
Nagy-Britannia	47	7	46

Forrás: Supermom 2010

Az elvált, özvegy és hajadon szülők életkor szerint is nagyon különbözőek. Az elváltak azonos korúak a házasságokkal, a hajadon anyák fiatalabbak, az özvegyek pedig a legidősebbek. A nagyon fiatal anyák aránya (25 év alattiak) magas a hajadon anyák között. Néhány országban (Egyesült Királyság, Norvégia) megjelentek a nagyon fiatal egyedülálló anyák is (Supermom 2010).

KÖZELKÉP – Tanulmányok

2. Szegénység, túlzott eladósodás, pénzügyi kirekesztődés: fogalmak, indikátorok, adatok

2.1. SZEGÉNYSÉG ÉS TÁRSADALMI KIREKESZTÉS

A fogalom, illetve a pontos mérőszámok az EU 2020 stratégiához kapcsolódnak². Az EU 28 tagállamának átlagában 2014-ben az egyszülős háztartások 48%-a élt szegénységben vagy társadalmi kirekesztésben – ez a duplája a többi háztartástípus átlagának. 2010 óta azonban javulást mutatnak az adatok (ekkor 52%-uk volt érintve). Ugyanakkor tagállami szinten jelentősek az eltérések és a trendek. A legnagyobb csökkenés 2010 és 2014 között Máltán, Lengyelországban, míg a legnagyobb növekedés Finnországban és Magyarországon következett be (Eurostat).

2. táblázat: Egyszülős családok szegénységi-társadalmi kirekesztési kockázata néhány európai országban (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Európai Unió (28 tagállam)	:	:	52,0	50,3	50,9	49,9	48,2
Bulgária	65,5	65,0	69,5	72,1	77,5	72,2	69,3
Csehország	54,2	50,9	47,7	50,0	43,5	35,1	48,1
Dánia	28,8	31,4	32,2	41,5	34,7	37,0	35,8
Franciaország	42,0	38,6	47,3	46,6	46,3	45,3	45,8
Magyarország	54,7	54,1	55,1	58,4	57,5	59,3	61,5
Málta	69,5	74,1	74,8	65,8	65,8	60,0	64,1
Lengyelország	51,9	51,8	51,7	46,4	45,7	47,0	43,5
Románia	71,9	65,6	55,3	62,0	60,7	59,2	59,0
Szlovákia	39,7	37,6	44,1	43,5	41,0	43,7	39,0
Finnország	37,8	33,5	29,7	35,7	34,6	31,2	37,0
Egyesült Királyság	63,4	55,1	61,5	60,2	61,5	61,9	60,4

Adatok: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>

² Az EU 2020 stratégiához kapcsolódóan szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben él valaki, ha: 1. relatív jövedelmi szegény: a medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál, azaz a szegénységi küszöbnél kevesebb jövedelemmel rendelkezik; 2. súlyos anyagi nélkülözésben élőnek tekintik azokat a személyeket, akikre az alábbi kilenc tétel közül legalább négy vonatkozik: hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátraléka van; lakás megfelelő fűtésének hiánya; váratlan kiadások fedezetének hiánya; kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya; évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya, anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival; anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel; anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval; anyagi okból nem rendelkezik telefonnal; 3. nagyon alacsony munkaintenzitású (munkaszegénység) háztartásban él: azokban a háztartásokban élők tartoznak ebbe a csoportba, amelyekben a munkaképes korú háztartástagok a megelőző évben a lehetséges munkaidőjükhöz legfeljebb egyötödét töltötték munkával. Azok a személyek vannak kitéve a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának, akik a fenti három fő dimenzió közül egyben vagy többben érintettek.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

A KSH adatai szintén alátámasztják, hogy a szegénységnek, társadalmi kirekesztésnek való kitettsége a háztartástípusok között az egyszülős családoknak a legmagasabb, őket követi a „nagy családosok” csoportja, valamint az egyszemélyes, férfi háztartások (KSH 2014, 2.4. ábra).

2.2. TÚLZOTT ELADÓSODÁS

Az Unióban nincs egységes definíció a túlzott eladósodottságra, alapvetően a „folyamatos hátralék”, a „magas visszafizetési teher”, a „váratlanul felmerülő költségek kifizetésének nehézsége” fogalmakra építik az értelmezést. A túlzott eladósodottság definíciója tagállami szinten alapulhat nemzeti törvényeken, valamilyen adminisztratív határszámon, de az Európai Bizottság a harmonizáció érdekében a következő meghatározást javasolja: azok a háztartások túladósodottak, akik a pénzügyi kötelezettségvállalásaikat nem tudják időben teljesíteni, hátralékot halmoztak fel egy évre visszamenőleg (lakbér, hitel, közmű, egyéb számlák).

A túlzottan eladósodott háztartások esetében magasabb arányú az alapvető fogyasztási cikkek (pl. ruha, élelmiszer, fűtés) hiánya, a tartós fogyasztási cikkek (pl. autó, nyaralás) hiánya, a rossz minőségű, szennyezett környezetben, magas bűnözési rátájú környéken való lakhatás, és az egészségügyi problémák, az aktív élet hiánya.

A túladósodott háztartások jellemzően fiatalabbak, sokgyerekesek, egyszülősök, bérlők, migránsok. A túladósodás oka lehet külsődleges (exogén), a makrogazdasági faktorok hatása, esetleg valamilyen, az egyén életében bekövetkező változás (betegség, válás, alacsony jövedelem, munkanélküliség, pénzügyi kirekesztettség). Endogén okok között szerepel a pénzügyi ismeretek hiánya, vagy az irracionális fogyasztási szokások. Az exogén okok hatása a felmérések alapján sokkal erősebb (az EU SILC adatai szerint 10-ből 9 válaszadó szerint a makrogazdasági helyzet a legfőbb oka a pénzügyi problémáknak) (Micol 2014).

A túlzott eladósodás ugyanakkor nem csak az egyén szintjén értelmezhető, hiszen a társadalmi-gazdasági következményei súlyosak: a gazdaság fejlődése lassul (nincs hitelkihelyezés), nőnek a lakhatással, egészséggel kapcsolatos állami kiadások, megterheli a szociális, gyermekvédelmi ellátórendszert, növeli a gyermekszegénységet.

A túlzott eladósodás indikátorai

A túlzott eladósodást jelző egyik indikátor a közműtartozást felhalmozó háztartások aránya. Közműtartozás az EU28 országok átlagában a lakosság 10%-át érinti, egyszülős háztartásoknál ez az arány közel a duplája. Az új tagállamok átlaga 18%, egyszülős háztartások esetén azonban már megközelíti a 30%-ot. A visegrádi or-

KÖZELKÉP – Tanulmányok

szágokban 2014-ben mindenhol alacsonyabb arányokat találunk az egyszülős háztartások esetén is (Csehország: 9,8%, Szlovákia: 5,6%, Lengyelország: 28,8%), mint hazánkban. Magyarországon jelenleg a teljes lakosság negyedét érinti a közműtartozás, míg az egyszülős háztartások esetén 2008 és 2014 között 27%-ról 39%-ra nőtt a közműtartozást felhalmozók aránya.

3. táblázat: Közműtartozás alakulása egyszülős háztartások esetében néhány európai országban (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Európai Unió (28 tagállam)	:	:	17,7	17,1	19,4	18,9	19,6
Bulgária	34,9	35,2	40,3	41,8	39,1	46,3	43,9
Csehország	7,9	12,4	12,2	12,0	10,0	9,1	9,8
Dánia	7,0	5,3	7,0	11,9	7,3	13,2	14,5
Franciaország	15,9	21,1	19,9	21,7	16,9	17,7	22,2
Magyarország	27,1	35,2	39,3	39,1	36,2	34,8	39,3
Lengyelország	21,1	24,7	27,5	23,9	26,2	28,2	28,8
Románia	38,1	39,9	37,7	45,5	39,3	45,8	40,7
Szlovákia	9,0	14,0	18,8	13,4	10,8	6,0	5,6
Finnország	18,9	14,4	11,0	20,9	19,8	20,1	19,1
Egyesült Királyság	17,7	:	19,4	14,9	31,7	31,0	25,0

Forrás: Eurostat, EU SILC,

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

A jelzáloghitel-, illetve lakbérhátralékosok aránya 2010 és 2014 között az EU 28 átlagában nem változott jelentősen (4,0–4,2), Magyarországon a teljes lakosság körében 2014-ben 7,5%. Egyszülős háztartások esetén mindenhol magasabbak az arányok, ugyanakkor az EU 28 átlagában 2013 és 2014 között csökkenést látunk. Magyarországon folyamatos a növekedés: 2008-ban az egyszülős háztartások 5,6%-ának okozott gondot a jelzáloghitel vagy lakbér fizetése, 2014-ben már 14%-uknak.

4. táblázat: Jelzáloghitel-, lakbérhátralékosok aránya egyszülős háztartások esetén (%)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Európai Unió (28 tagállam)	:	:	9,6	10,8	10,1	10,0	9,9
Bulgária	5,4	5,9	3,3	5,1	3,2	4,1	7,1
Csehország	7,6	14,3	11,7	12,3	10,1	8,4	12,1
Dánia	2,4	7,5	5,9	5,6	4,9	6,9	6,6
Franciaország	16,2	17,3	15,6	17,4	14,3	16,8	17,4

KÖZELKÉP – Tanulmányok

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Magyarország	5,6	7,3	9,9	13,4	14,1	12,3	14,0
Lengyelország	2,8	3,4	3,2	4,3	4,8	1,6	2,2
Románia	2,6	0,5	1,6	2,0	4,6	4,9	4,8
Szlovákia	9,0	13,4	12,4	9,4	8,0	3,1	5,2
Finnország	16,1	11,0	11,0	12,9	13,7	13,8	14,9
Egyesült Királyság	11,2	4,4	10,9	11,4	12,1	10,9	10,5

Forrás: Eurostat, EU SILC,

<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Az EU SILC 2008-as, tehát közvetlenül a pénzügyi válság előtti túlzott eladósodást vizsgáló ad hoc modulja külön vizsgálta a kritikus mértékű eladósodást is. Kritikusnak számít egy hiteladósság, ha az nagyobb, mint a háztartás rendelkezésére álló jövedelem 66%-a, illetve nagyon kritikusnak, ha több mint a 100%-a. Az EU 27 tagállamának átlagában a négy vizsgált, veszélyeztetett csoporton belül a legrosszabb helyzetben az egyszülős háztartások voltak: a teljes lakossági érték duplája a kritikus, illetve a nagyon kritikus helyzetűek aránya. Magyarországon a jövedelmi szegénységben élők, illetve a munkanélküli háztartások rosszabb helyzetben voltak 2008-ban az egyszülős háztartásoknál, de a nagyon kritikus eladósodottak aránya így is a duplája az egyszülősök körében a teljes lakosságénak. Sajnos 2008 óta nem készült újabb vizsgálat a túlzott eladósodásról, de ismerve a pénzügyi válság hatását, feltételezhetjük az arányok jelentős romlását.

5. táblázat: Leginkább veszélyeztetett hiteladósok
(a jövedelemarányos törlesztési teher mértéke szerint), 2008 (%)

		Egyszülős háztartás	Jövedelmi szegény	Munkanélküli	Teljes lakosság
EU27	kritikus	9	5,8	6,6	4,7
	nagyon kritikus	8	6,9	7,4	4
Csehország	kritikus	10,7	6,6	7,8	5,4
	nagyon kritikus	3,9	6,1	4	1,9
Szlovákia	kritikus	11	4	5,9	4,2
	nagyon kritikus	5,8	7,4	4	1,9
Lengyelország	kritikus	0,3	0,3	0,3	0,1
	nagyon kritikus	0	0,2	0,1	0
Magyarország	kritikus	4,3	5,2	6,2	3,9
	nagyon kritikus	4,8	6	5,7	2,5

Kritikus = hitel \geq a rendelkezésre álló jövedelem 66%-a

Nagyon kritikus hitel \geq a rendelkezésre álló jövedelem 100%-a

Forrás: Eurostat 2008 ad hoc module 'Over-indebtedness and financial exclusion'

KÖZELKÉP – Tanulmányok

2.3. A PÉNZÜGYI KIREKESZTETTSÉG FOGALMA, MÉRŐSZÁMAI

A pénzügyi kirekesztettség az a folyamat, amely során az egyén nem, vagy csak nehezségek árán fér hozzá a mainstream piacon azokhoz a pénzügyi termékekhez és szolgáltatásokhoz, amelyekre a szükségletei kielégítéséhez, a társadalmi részvételének biztosításához szüksége lenne (Európai Bizottság 2008).

A hivatkozott Európai Bizottsági elemzés a pénzügyi kirekesztettségnek négy indikátorát különíti el:

1. *Banki kirekesztettség:* mivel a folyószámla megléte sok esetben feltétele a többi banki szolgáltatáshoz való hozzáférésnek, ezért a hiánya egyértelműen kirekesztődéssel jár. Szélesebb értelemben pedig társadalmi kirekesztődéshez vezet, hiszen folyószámla nélkül sokkal nehezebb részt venni a társadalmi kapcsolatokban. Az adatok alátámasztják, hogy a nagyobb szegénységi kockázatú csoportok esetében magasabb azok aránya, akik nem rendelkeznek folyószámlával. Az európai háztartások 20%-a nem rendelkezik folyószámlával. Nagyobb valószínűséggel nincs bankszámlája az időseknek, a nem foglalkoztatottaknak, az egyszülős családoknak, a szociális bérlakásban lakóknak, az alacsony jövedelműeknek. Az „önkirekesztés” (amikor csak készpénzt használ az egyén) jellemzőbb az idősebb, az iskolázatlan és az alacsony jövedelmű csoportokra. A sérülékenyebb csoportok esetében tehát nagyobb a pénzügyi kirekesztettség szintje.
2. *Hitel-kirekesztettség:* nincs hitele/flyószámla-hitele, mert nincs folyószámlája, vagy hitelkártyája, de ennek az oka nem az, hogy nincs szüksége kölcsönre. A jövedelemmel és iskolázottsággal még erősebben együtt jár, mint a banki kirekesztettség.
3. *Megtakarítási kirekesztettség:* a háztartás rendszeres megtakarító képességét mutató indikátor.
4. *Biztosítási kirekesztettség:* a biztosítással való nem rendelkezést mutatja, sérülékeny csoportoknál szintén magasabb az értéke.

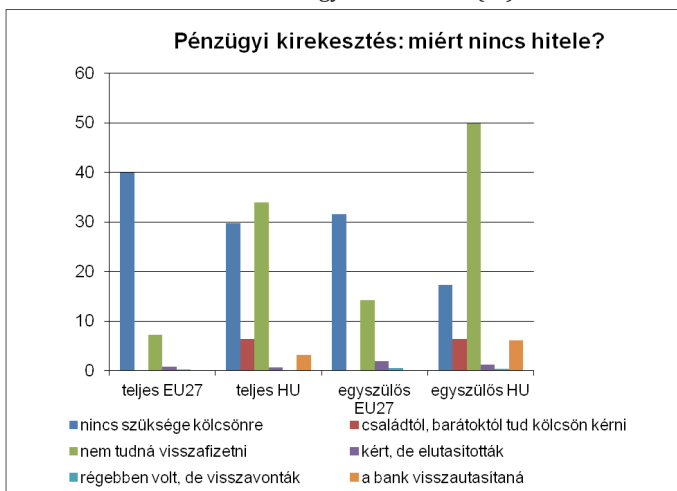
A felsorolt indikátorok közül megvizsgáltuk a hitel-kirekesztettség jellemzőit a korábban már hivatkozott EU SILC 2008-as adatain. Összehasonlítva a magyar adatokat az EU 27, az új tagállamok, illetve a környező országok adataival a következő megállapításokat tehetjük. Hazánkban az egyszülős háztartások mindössze 17%-ának nem lenne szüksége kölcsönre, míg a teljes hazai népességben ez az arány 30%. Az EU27 tagállamának átlaga 32% (egyszülősök) és 40%. Nagyon kevesen, mindössze a megkérdezettek 6%-a nyilatkozta azt, hogy informálisan kapna kölcsönt, ha szüksége lenne rá a családtagtól, barátoktól, és itt nem figyelhető meg különbség háztartástípus szerint. Az EU27 átlagában a teljes populációra ugyanez az arány 14%, az új tagállamokban pedig 25%, de minden más környező országban sokkal

KÖZELKÉP – Tanulmányok

nagyobb mértékű az informális kapcsolatokra, családra/barátokra való támaszkodás, mint nálunk. Az „önkirekesztés” aránya hazánkban nagyon magas: az egyszülős háztartások 50%-a azért nem vesz fel hitelt, mert úgy véli, nem is tudná visszafizetni – ez az arány a teljes népességben 34%, az EU27-ben az összes háztartás átlagában pedig mindössze 7%, de egyszülős háztartások esetén is csupán 14%. A hitelszolgáltatáshoz való hozzáférést a bank visszautasította az EU 27 tagállam teljes népességének 3,5%-ában, míg az egyszülős háztartások 10%-ában, hazánkban ez az arány a teljes népesség 4%-a, az egyszülős családok esetében pedig 8% volt.

1. ábra: Pénzügyi kirekesztés (%)

Forrás: Saját szerkesztésű ábra: Eurostat 2008 ad hoc module ‘Over-indebtedness and financial exclusion’

3. Az egyszülős háztartásokra irányuló szociálpolitikák

3.1.1. A szegénység csökkentését célzó politikák

A II. világháború után az európai országokban jelentős változások következtek be a munkaerőpiacon, a családok szerkezetében. Egyrészt a családformák pluralizálódnak és diverzifikálódnak, másrészt a munkaerőpiac vált rugalmassá, bizonytalanná, magasabb végzettséget igényel, sokkal több nő áramlik be, mint korábban. Ezért a jóléti állam korábbi, ún. férfi kenyérkeresős modellre, fordista munkaszervezésre épülő modellje már nem tűnik adekvátnak az új típusú szociális kockázatok kezelésére.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

A jóléti állam fejlődését vizsgálva megkülönböztethetünk ún. régi és új szociális kockázatokat. Régi szociális kockázatnak minősül a munkanélküliség, betegség, fogyatékoság, árvaság, idős kor – mivel ezek a kategóriák korábban jól lefedték a társadalom tagjait a társadalombiztosítási jogosultságok és a családformák közti összhang miatt. Az új szociális kockázatok, pl. rosszul fizetett, alacsony kvalitású munkák, egykeresős családok, tartós munkanélküliség, fiatalok, kisgyermekes anyák nehéz belépése a munkaerőpiacra – már nem férnek be a régi kockázatokra épülő szociális védelem alá. Új szociális kockázatokra reagáló területnek számít a családpolitika, az aktív munkaerő-piaci politikák, az élethosszig tartó tanulás, a gondozás szocializációja, gondozáshoz kapcsolódó szolgáltatások, gyermekvállalás költségeinek támogatása, munka-magánélet összehangolását segítő politikák. Hosszú távon a ma még privilegizált özvegyi jogosultságok eltűnése várható, a helyüket olyan intézkedések veszik át, amelyek általában az egyszülős családokat célozzák. Az Európai Bizottság (2007) javaslata szerint újra kell tervezni a szociálpolitikákat, növelni kell az egyszülős családok társadalmi láthatóságát, be kell kerülniük a közpolitikai vitákba. A gyerekeknek – függetlenül attól, hogy miért csak egy szülő neveli őket – ugyanazokat a jogokat és juttatásokat kell kapniuk. Illetve azt is tudatosítani kell, hogy a válás, különélés stb. következményei nem tekinthetők az egyén privát kockázatának, felelősségének, a szociális védelmet a társadalomnak kell garantálnia.

Az egyedülálló szülővé válás korábban bemutatott három fő útja és a társadalmi kirekesztés dimenziói az EU tagállamaiban összefüggést mutatnak. Az alábbiakban az iskolai végzettségben, munkaerő-piaci helyzetben, szegénységi kockázatban, illetve a lakhatásban megnyilvánuló különbségeket mutatjuk be.

Az iskolai végzettsége a hajadon anyáknak a legalacsonyabb az Egyesült Királyságban, Hollandiában, de az elvált anyák iskolai végzettsége is alacsonyabb, mint a házas nőké. Ugyanez igaz az „új” egyedülálló apák esetén is: nő a körükben az alacsony iskolai végzettségűek aránya (régebben az egyedülálló apák főleg özvegyek voltak).

Az özvegyek hagyományosan sokféle jóléti juttatást kapnak, ezért magas a munkanélküliség a körükben (a pénzügyi juttatások ellenőrzözik a munkavállalást). Elvált anyák körében – mivel alacsonyabb az iskolai végzettségük, magasabb a munkanélküliségi rátájuk is. Kivéve Dél-Európát (Olaszország, Spanyolország), ahol a válás sokkal gyakoribb a magas státuszú nők esetén, nekik az iskolai végzettségük is magasabb. Norvégiában és az Egyesült Királyságban a szociális jogok individualizációja és az univerzális ellátások negatívan befolyásolják a munkaerő-piaci részvételt. A hajadon anyák esetén a legmagasabb a munkanélküliség a populáción belül, de gyakran magasabb az aktivitási rátájuk a házas anyáknál (kivétel: Norvégia, Egyesült Királyság). Egyedülálló apák: UK, Hollandia magasabb a munkanélküliségük a házas nőknél.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

Ami a jövedelmi szegénységet illeti, a magas inaktivitás ellenére a jóléti juttatások hagyományosan magas szintje miatt az özvegyek helyzete a legjobb az egyszülős családok típusain belül. Ezzel szemben a hajadon anyáknak magas a szegénységi kockázatuk, illetve hasonlóan rossz az elvált anyák helyzete. (Kivétel Olaszország, ahol az elvált anyák magas státuszúak.)

Lakáspolitikai. Az egyszülős családok általában piaci áron bérelt ingatlanban élnek, de sok helyen kedvezményezettjei szociális bérlakásnak. Főleg ott jó a hozzáférés, ahol egyébként is erős az állami bérlakásszektor (Egyesült Királyság, Írország), Németországban például létezik kvóta az egyszülős családoknak.

A '80-as évek végén S. B. Kamerman és A. J. Kahn összegzi az európai államok reflexióit az egyszülős családok problematikájára (What Europe does for single-parent families). Terminológiájában még teljesen eltért az elemzés a maiaktól, de a cikk végén figyelemreméltó csoportosítást mutat be az egyszülős családokra vonatkozó állami politikákról. A szerzők megállapítják, hogy nincs egységes európai politika, de négy modell látszik kirajzolódni.

Az első a „szegénység elleni stratégia”, mely általában a szegénység kezelésére keres választ, ezen belül segíti az egyszülősöket is. Pl. a britek támogatják, hogy az anya maradjon otthon a gyerek tízéves koráig, ez idő alatt pedig egy jövedelemtesztelt támogatást kap. Ezt a támogatást az egyszülősök fele kapja, így az anyákat nem ösztönzi semmi, hogy képzésen vagy munkában vegyenek részt, főként, hogy a kisgyermekellátások elérhetetlenek és megfizethetetlenek. A családokat segíti még a gyerekek után járó támogatás, az egészségügy és a szociális bérlakás rendszerben is elsőbbséget élveznek. A második típus az „egyedülálló anyákat célzottan támogató stratégia”: speciális pénzbeli támogatás egyedülálló anyáknak. Ilyen pl. Norvégiában a Transitional Benefit, amit kiegészít a gyerekek után járó támogatás, lakhatási támogatás, orvosi ellátás, adókedvezmények. A pénzbeli ellátás hatására nagyon alacsony a munkaerő-piaci részvétel az egyszülős családok esetén. A harmadik típus az „Univerzális kisgyermek-stratégia”, ennek lényege, hogy a családpolitika minden gyerekes családnak biztosít pénzbeli ellátást, főként a három éven aluli gyermeket nevelőknek (pl. Franciaország). A negyedik típus a „Munkaerő-piaci stratégiák és családpolitika kombinációja a család és munka összeegyeztetése céljából”: ennek lényege az anyák munkaerő-piaci részvételének ösztönzése a munka-magánélet összehangolásának segítése révén. A példa Svédország, ahol cél ennek a támogató környezetnek a kialakítása.

Az egyszülős családok szegénységét hatékonyan csökkentő 1978–2008 közötti OECD-s családpolitikákat empirikus adatokon vizsgálja Maldonado és Nieuwenhuis 2014-es tanulmánya. A tanulmány a Luxembourg Income Study adatbázisát (N=514 000 háztartás) elemzi, mely 18 OECD ország 1978–2008 közötti adatait tartalmazza, kombinálva az összehasonlító családpolitika adatbázissal. Az egyszülős családok szegénységi rátája a vizsgált országokban 30-40% körül volt, míg a kétszülősöké

KÖZELKÉP – Tanulmányok

10% körül, de különbözőek a trendek országok szerint. Azok a háztartások kevésbé szegények, ahol a háztartásfő foglalkoztatott, magasabb iskolai végzettségű, idősebb, de az egyszülősök nem ilyenek: valószínűbb, hogy inaktívak, alacsonyabb iskolai végzettségűek, fiatalabbak.

Az egyszülős és a kétszülős háztartásokat összehasonlítva a családpolitika azokban az országokban csökkenti leginkább a szegénységet, ahol hosszú a szülői szabadság, a szülői szabadságnak csak kis része nem fizetett, magas összegű a családi pótlék. A családpolitika leginkább az egyszülős családok szegénységét tudja mérsékelni. A szülői szabadság hatékonyan segíti a szülő munkahelyének megtartását. Családi pótlék csökkenti az egyszülős háztartások szegénységét a kétszülősökhöz képest a skandináv országokban, Hollandiában, Belgiumban, de növeli a relatív kockázatot Luxemburgban, Franciaországban, Németországban, Írországban. Ez utóbbi-tól eltekintve a családi pótlék jobban csökkenti az egyszülős családok szegénységét, mint a kétszülősökét. A fizetett szülői szabadságok jobban csökkentik az egyszülős családok szegénységét, mint a kétszülősökét (jobban segítenek nekik összehangolni a munkát a gyermekgondozással).

Számtalan bizonyíték van arra, hogy a jóléti transzferek hatékonyan csökkentik a szegénységet. A tanulmány a policyk két típusát különíti el: 1. összehangoló politikák (munka-magánélet összehangolását segítik, pl. anyasági és szülői szabadság, napközbeni kisgyermekellátás, korai fejlesztés – ezek közvetlenül csökkentik a szegénységet, hiszen a szegénység csökkentésében a kulcs a foglalkoztatottság, különösen a női foglalkoztatás szempontjából lényegesek ezek a politikák); 2. családtámogatások (pénzbeli ellátás, adókedvezmények – ezek csökkentik a gyermeknevelés költségeit, hatékonyan csökkentik a gyermekszegénységet, ugyanakkor a női munkavállalást ellenőztözik: azokban az országokban, ahol magas a családi pótlék, alacsony a női foglalkoztatás). A tanulmány megállapítása szerint a legjobb a kettő kombinációja.

Ami a túlzott eladósodást illeti, a politikáknak két típusa különíthető el az uniós gyakorlatban: a preventív (oktatás, pénzügyi, hiteltanácsadás, a veszélyeztetett csoportok minél előbbi azonosítása), illetve a korrekatív: magáncsődeljárás, megállapodások (formális-informális), adósságkezelés, illetve a közvetlen pénzügyi támogatás. Az ajánlások szerint hatékonyak a széles, a szegénységet általában csökkentő beavatkozások, hozzáférés a banki szolgáltatásokhoz, célzott segítség a magas lakhatási kiadással rendelkező háztartásoknak (Micol 2014).

Összegzés

Az uniós demográfiai trendek azt mutatják, hogy egyre kevesebb házasság kötődik, több a válás, sok családban nincs kereső, a házasságon kívüli születések száma dina-

KÖZELKÉP – Tanulmányok

mikusan növekszik, a fertilitás ugyanakkor csökken. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a fejlett országokban folyamatosan nő az egyszülős háztartások aránya. Létrejöttük fő oka ma már nem az özvegygé válás, hanem a válás, az egyedül vállalt anyaság, illetve az élettársi kapcsolat felbomlása. Bár többféleképpen jöhetnek létre ilyen háztartások, ez nem befolyásolja azt a tényt, hogy a szegénységnek és társadalmi kirekesztésnek jóval nagyobb mértékben vannak kitéve, mint a többi háztartástípus. A túlzott eladósodás (közmű, hitel, lakbértartozás) egyik fontos oka az egyén életében bekövetkező kedvezőtlen sorsfordulat (betegség, válás), mely a jövedelem gyors és jelentős csökkenéséhez vezet. Láttuk, hogy az egyszülős háztartások között hazánkban folyamatosan nő 2008 óta mind a közműtartozással, mind a hiteltartozással érintettek aránya. Jelentős részüknek lenne szüksége kölcsönre, ugyanakkor éppen az ő körükben a legmagasabb a pénzügyi kirekesztés mértéke a banki, hitel, megtakarítási és biztosítási kirekesztés dimenzióiban. A pénzügyi kirekesztés pedig összefügg a társadalmi kirekesztéssel, hiszen aki nem fér hozzá pénzügyi termékekhez, az jelentős hátrányokat szenved el a társadalomban is. Ezen túl hazánkban – eltérően a környező országoktól – az egyszülős családok kapcsolathálója is gyenge: pénzügyi szempontból nem számíthatnak a tágabb családjuk segítségére sem. Úgy tűnik tehát, hogy sem a piac, sem a család nem képes korrigálni az egyszülős családok szegénységnek, társadalmi kirekesztésnek való kitettségét, ezért harmadik tényezőként a továbbiakban megvizsgáltuk, hogy mit tehet az állam a családpolitika révén.

Ami az egyszülős családokra irányuló uniós politikákat illeti, megállapítottuk, hogy nincs egységes policy az EU államokban egyszülős családokra. Az egyszülős családok a kétszülősökhöz képest az oktatásban (fiatal anyák) és a munkaerőpiacon is hátrányt szenvednek. Mivel nincs második kereső a családban, nem tudják a feladatokat egymás között megosztani. Összességében kevesebb pénzük, idejük van, kevésbé flexibilisek, és ezek a nehézségek összeadódnak.

Tagállamonként történetileg különböző, hogy milyen arányban, hogyan jönnek létre ezek a családok, ezért különböző policyk irányulnak az egyszülős családokra (pl. a dél-európai országokban nem is léteznek külön kategóriaként az egyszülős családok).

A fentiekből következik a jóléti politikák útfüggése. A jólét a munka által (workfare) megközelítés azokban az országokban születhetett meg, ahol az egyszülős családok munkaintenzitása alacsony. De pl. a mediterrán országokban az egyszülős családok a legnagyobb arányban vannak jelen a munkaerőpiacon – itt nem lenne értelme tovább erőltetni a munkaerő-piaci részvételüket. A rendszerváltó országokban hasonlóak a problémák, de mások a prioritások. A munkaerőpiacra való belépést nem lehet kikényszeríteni, sokkal inkább a munka minőségét kell javítani, mivel a rossz munkakörülményeket biztosító munkákban az egyszülős családfenntartók sokkal könnyebben benne ragadnak.

KÖZELKÉP – Tanulmányok

Jó eszköznek számít az „érje meg dolgozni” megközelítés, a munka-család összehangolását segítő intézkedések, a családi életciklust figyelembe vevő szociálpolitika (azaz a szociálpolitika ne a csoportokra koncentráljon, ne privilegizáljon családtípusokat, hanem az átmeneteket könnyítse meg, a tartós leszakadást akadályozza meg). Emellett a volt házások közti közvetítés lehet még az állam feladata (tartásdíj megelőlegezése stb.).

A családpolitikák hatékonyan tudják csökkenteni a szegénységet (nem csak gyerekesek–nem gyerekesek között egyenlítene ki, hanem az egyszülősök–kétszülősök között is). Ezen belül az univerzális ellátások sokkal hatékonyabban csökkentik az egyszülős családok szegénységét, mint a rászorultság elvű, célzott ellátások. Emellett hatékonyak a fizetett szülői szabadságok, a családi pótlék esetén viszont az univerzális juttatás jobb, mint a jövedelemtesztelt.

EU szinten elmozdulás figyelhető meg a pénzbeli ellátások irányából a szociális jogok és szolgáltatások nyújtásának irányába (a cél az, hogy ösztönözzék a nő munkavállalást, ebben az értelemben a családi pótlék ellenősztönzőnek számít). Beruházásként tekintenek az ellátásokra: beruházás a humán tőkébe, a gyermekek fejlődésébe – ebbe jól illeszkedik a munka-magánélet összehangolásának politikája, míg a pénzbeli családtámogatásnak jellemzően inkább hátránykompenzáló és foglalkoztatás-ellenősztönző hatásuk van.

Irodalom

- European Commission (2007): Community Action Programme on Social Exclusion, Poverty and Social exclusion among lone – parent families, Policy Studies Findings – 9.
- European Commission (2008): Financial services provision and prevention of financial exclusion. European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Inclusion, Social Policy Aspects of Migration, Streamlining of Social Policies Manuscript completed in March 2008
- Kammerman, S. B. – Kahn, A. J. (1988): What Europe does for single parent families? Public Interest 93. (Fall): 70–86.
- KSH (2014): A háztartások életszínvonala
- KSH (2011): Népszámlálás. A családtípusok jellemzői
- Maldonado, Laurine C. – Nieuwenhuis, Rense (2014): Family Policies and Single Parent Poverty in 18 OECD Countries, 1978–2008. LIS Working Paper Series
- Micol, Olivier: EU Commission DG Justice and Consumer, Main results of the study on households’ over-indebtedness. Materials from conference Household over-indebtedness. A European strategy against over-indebtedness – What could be done

KÖZELKÉP – Tanulmányok

at the EU level? <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/intro---olivier-micol.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 02. 10.)

OECD (2011): The future of families to 2030. A synthesis report

Supermom (2010): Research report on the situation of lone parents in supermom partner countries: Italy, Germany, Poland, France, and the United Kingdom (Northern Ireland). EU Lifelong Learning Program Leonardo da Vinci Transfer of Innovation